

Recordant a Carme Massana: el debat sobre l'habitatge

Amador Ferrer i Aixalà
Arquitecte

Vaig conèixer Carme Massana arran d'una sèrie d'articles publicats a *Serra d'Or* entre abril de 1973 i juny de 1975, que formaven part d'un "Dossier Barcelona" coordinat per Francesc Roca. Ella va escriure un text sobre el polígon d'habitatges Sant Ildefons, de Cornellà de Llobregat, i jo un altre sobre la gestió pública de l'habitatge i els polígons de Barcelona, just quan començava a treballar en la meva tesi doctoral sobre el tema, sota la direcció de Manuel de Solà-Morales. Jo havia conegut abans en Francesc Roca, quan ell treballava a l'Arxiu Històric i jo a la Oficina d'Informació Urbanística del Col·legi d'Arquitectes, en un moment en el qual el Col·legi tenia una forta presència cultural i política en la societat catalana, ja que ens havíem involucrat en la defensa de coses tan elementals que avui semblen ja superades; però, en aquell moment, fins i tot la defensa d'aquella tant precària i insuficient legalitat urbanística obria esclatxes i aixecava ampolles.

Crec que la vaig conèixer, així doncs, a partir d'aquells articles, i vàrem parlar breument sobre un tema que després va esdevenir central en les nostres respectives biografies: el tema de l'habitatge. Ella havia treballat ja sobre l'habitatge i la construcció de Barcelona a la facultat d'Econòmiques i jo sobre els polígons d'habitatges a Barcelona, 1950-1975. Després tornaré sobre el tema.

A partir d'aquell primerencontre no ens vàrem veure masses vegades més, gairebé fins a les posteriors trobades a la platja d'Empúries, amb les respectives famílies, on vàrem descobrir que teníem dos fills de la mateixa edat, quasi exacta, i a Sant Mori, en algunes de les festes que va començar a organitzar cada any en Francesc Roca. Però vaig seguir les seves publicacions (primer en el llibre col·lectiu "Economia crítica: una perspectiva catalana" i, després, a Curial, "Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)", sense oblidar altres suggestius papers posteriors, entre els quals l'article "Perifèries econòmiques", dins del debat sobre el futur de les perifèries urbanes, organitzat per un altre Roca, en Joan Roca, també assistent a alguna de les trobades de Sant Mori).

He recuperat les dates d'aquestes publicacions, que encara avui conservo i consulto:

- 1973 (pròleg de 14 d'abril de 1972): article amb Francesc Roca al llibre *Economia crítica: una perspectiva catalana: Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona*, Edicions 62

- 1973 (abril), article a *Serra d'Or*: “La formació de Sant Ildefons”
- 1985: *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*, Curial, amb pròleg d'Ernest Lluch.
- “Perifèries econòmiques” publicat en el llibre *El futur de les perifèries urbanes*, 1994.

El punt de vista i les preocupacions centrals de la Carme Massana, pel que fa a la qüestió de l'habitatge, tenien sempre un clar contingut social i polític: la comprensió de les estratègies urbanes dels diferents actors, la política econòmica de la propietat urbana, la condició de l'habitatge, l'accés a l'habitatge pels més desfavorits, per la classe obrera i per les classes populars en general: amb una doble òptica, d'economista i de militant, en una esforçada recerca de la situació de l'habitatge, sempre tractant de desentranyar les raons últimes de les situacions reals i els papers dels diferents agents urbans.

L'article sobre Sant Ildefons és, en aquest sentit, significatiu. Sant Ildefons és un dels primer polígons d'habitatges dels anys seixanta –del segle xx–, representatiu d'un moment en el qual, després del Pla d'Estabilització de 1959, es pot donar per finalitzada la concepció paternalista en matèria de política d'habitatge, totalment ineficaç i irrellevant en termes quantitius, des de les Cases Barates de les lleis de 1911 i 1921, fins als grups d'habitatges de l'*Obra Sindical del Hogar* –des de Madrid– i del Patronat Municipal de l'Habitatge –des de Barcelona–, etapa que es pot considerar finalitzada amb els Habitatges del Congrés Eucarístic, promocionats pel bisbat a finals dels cinquanta.

Sant Ildefons va ser un dels polígons d'habitatges inclosos en el Pla d'Urgència Social (Madrid, 1957, fet extensiu a Barcelona l'any següent). Pertany a un moment diferent. L'Estat té por (la menció a la urgència social explica bé la situació); se n'adona que cal construir habitatges pels treballadors que reclama la indústria i el nou desenvolupament econòmic iniciat amb els *Planes de Desarrollo*, i es dona un salt qualitatiu en les polítiques urbanístiques, assumint directament o indirecta la construcció massiva d'habitatges. Sant Ildefons va ser finalment construït per una immobiliària privada (*Construcciones Españolas*): 11.536 habitatges projectats, més de 39.000 habitants censats (45.000 o més de fet, si atenem a la sobreocupació dels pisos), en un indret poc urbanitzat i sense transport públic. Va ser una operació clarament especulativa, sobre sòl adquirit a baix preu, no només per l'alta densitat global (molt superior a altres polígons de la mateixa grandària i del mateix moment), sinó també per la tipologia edificatòria: blocs de 8 metres de crugia amb habitatges a banda i banda, sense ventilació creuada i d'escassa qualitat constructiva. Una autèntica ciutat-dormitori: els equipaments van començar a arribar molt més tard, al cap de més de 10 anys; els ascensors s'han començat a construir recentment. El transport públic era inexistent i va anar arribant molt després. Un polígon d'habitatges destinat als treballadors de les indústries del voltant, de l'Hospitalet i de la Zona Franca, amb un alt índex d'analfabetisme (45% de les famílies sense cap

membre amb estudis primaris), i amb més del 50% dels caps de família amb jornades de treball de més de 13 hores, comptant els temps de desplaçament. Són xifres de la Carme Massana.

La Carme Massana va a la rel del problema: es qüestiona sobre la propietat del sòl, sobre la renda absoluta i la renda diferencial per posició, sobre la gestió de l'habitatge sense control popular, sobre les condicions que varen portar a actuacions com Sant Ildefons -amb uns extraordinaris beneficis per la empresa promotora i uns pobres resultats urbans-, que només cercaven la construcció d'un màxim nombre d'habitatges amb un cost mínim.

Les meves preocupacions del moment eren, en cert sentit, complementàries, ja que, més enllà de la denúncia de la manera com s'havia produït l'episodi dels polígons d'habitatges a Barcelona, en el tercer quart del segle passat, buscava també quines podien ser les alternatives –o, més aviat, quins haguessin pogut ser els resultats en una situació de normalitat democràtica– i, per això, em vaig fixar especialment en la experiència de la socialdemocràcia centreeuropea, a moltes ciutats alemanyes o a Viena, del període d'entreguerres, i després en l'arquitectura de l'habitatge que es va desenvolupar en l'exemple Berlage, a Amsterdam, i la posterior extensió racionalista de Van Eesteren. Dic que era una visió complementària perquè, al final, les polítiques d'habitatge es resolen en projectes urbans i en projectes arquitectònics, i perquè són aquests projectes els que han d'assegurar una qualitat i un benestar, un entorn que faciliti la sociabilitat veïnal i les relacions entre les persones, i uns espais que no només resolguin les necessitats més immediates, sinó que assegurin també la intimitat i el desenvolupament personal (no puc estar-me de citar en aquest punt el llibre *Una cambra pròpia* de Virgínia Woolf, o la gran aportació de la casa Schröder, de Gerrit Rietveld, a Utrecht).

El problema de l'habitatge continua essent un dels principals problemes socials; no disposar d'habitatge és traumàtic i accentua totes les dimensions de la pobresa. És essencialment un problema polític; no es resol, certament, des de l'urbanisme ni des de l'arquitectura, tot i que són fonamentals per donar forma a les polítiques –però, atenció, perquè poden contribuir-hi positivament o negativa; hem vist com moltes polítiques progressistes han tingut una mediocre formalització urbana–.

La situació actual de l'habitatge al nostre país, després d'anys de postergació del tema en els programes polítics, és significativa de la vigència del problema. Només cal considerar el continu malbaratament del parc d'habitatges públics o protegits que han deixat de ser-ho, passant a l'àmbit privat davant la indiferència –o, fins i tot, la connivència dels responsables públics–, la escassetat de la promoció pública d'habitatges, la irrellevant presència dels habitatges dotacionals (de propietat municipal i de lloguer), les contínues vendes de sòl públic de propietat municipal arreu de Catalunya o la infrautilització dels mecanismes de tanteig i retracte previstos per la llei. És clar que calen polítiques d'habitatge de gran abast, més que accions puntuals.

“Habitar Barcelona. La lluita per l’habitatge a la Barcelona del segle xx” és el títol de la exposició que preparem a la sala Oliva Artés del Museu d’Història de Barcelona, coordinada per Joan Roca i que comissionem la Carme Trilla i jo mateix. El debat sobre l’habitatge ha de començar per una aproximació sense prejudicis a la història més recent –el segle xx– sobre el qual és ja possible tenir una suficient perspectiva de conjunt. Vull acabar aquest parlament deixant constància de com ens hagués agradat poder comptar, per aquest projecte, amb les aportacions i la sempre lúcida visió de la Carme Massana.

